

**LIETUVOS PSICHIKOS SVEIKATOS PROBLEMŲ PREVENCIJOS ESAMOS
SITUACIJOS APŽVALGA**

Parengė: Kristina Medžiaušytė

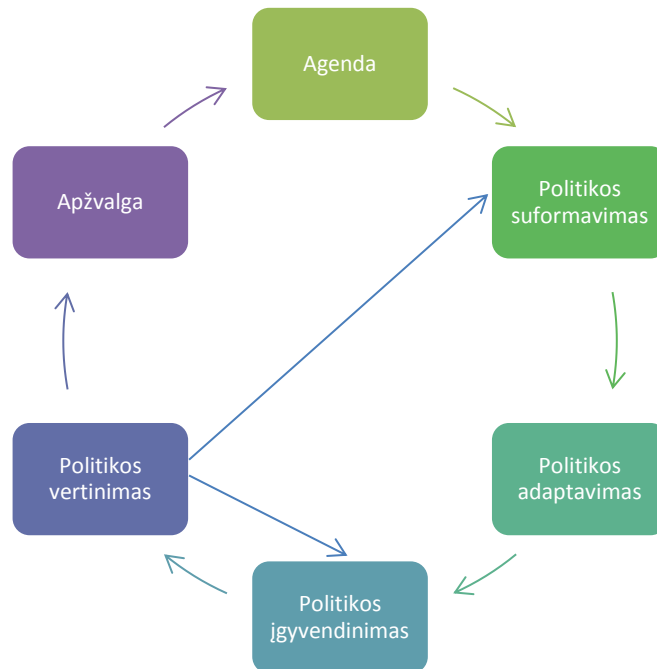
Vilnius, 2017

PSIHIKOS SVEIKATA. POLITIKOS ĮGYVENDINIMO CIKLAS

Psichikos sveikata – tai geros savijautos pojūtis, emocinė ir dvasinė būseną, kuri leidžia žmogui džiaugtis gyvenimo pilnatve, išgyventi skausmą ir liūdesį. Psichikos sveikata – tai ne vien psichikos ligos ar sutrikimo nebuvimas. Gerą psichikos sveikatą rodo žmonių gebėjimas užmegzti ir palaikyti asmeninius santykius, įveikti sunkumus, išreikšti save tokiais būdais, kurie teikia malonumą pačiam individui ir aplinkiniams, pačiam daryti sprendimus ir už juos atsakyti.

(Lietuvos respublikos Psichikos sveikatos strategija, 2007)

Remiantis politikos įgyvendinimo ciklu bus apžvelgta Lietuvos situacija psichikos sveikatos srityje. Ciklas susidaro iš 6 pagrindinių dalių:¹

Pav. 1. Politikos įgyvendinimo ciklas

1. AGENDA IR PROBLEMATIKA. Lietuvos visuomenės psichikos sveikatos rodikliai.

Lietuvoje kasmet nusižudo apie 900 žmonių. 2016 metais nusižudė 694 vyrai ir 129 moterys. 100 tūkst. gyventojų tenka 28,7 **savižudybės** – tai milžiniški skaičiai, dėl kurių esame pirmoje vietoje ES ir ketvirtoje vietoje pasaulyje pagal savižudybių rodiklį.²

Psichikos sveikatos ir emocinio raštingumo stiprinimo trūksta ir jaunuolių tarpe – šiandien 58 proc. vaikų ir jaunimo patiria **patyčias** bei patys jas inicijuoja.³

¹ https://texaspolitics.utexas.edu/archive/html/bur/features/0303_01/policy.html

² Higienos institutas. 2017. *Pagrindinės mirties priežastys.* http://www.hi.lt/uploads/pdf/padaliniai/MPR/Isankstiniai%20duomenys_2016%20m.pdf

Didelis **alkoholio vartojimas** taip pat prisideda prie prastos psichikos sveikatos – 2016 metais 9918 gyventojų susirgo psichikos ir elgesio sutrikimais dėl alkoholio vartojimo.⁴

Stresas yra universali problema, tačiau Lietuvoje streso rodikliai ypač aukšti – kas antras darbuotojas mūsų šalyje kenčia nuo streso darbe.⁵

Smurto artimoje aplinkoje mastai mūsų šalyje taip pat yra itin dideli. 2015 m. užfiksuoti 38 510 pranešimai policijai dėl smurto artimoje aplinkoje – 31,2 proc., arba beveik trečdaliu daugiau negu 2014 m. Dėl 10 703 pranešimų pradėti ikiteisminiai tyrimai.⁶

Visi šie ir daugelis kitų rodiklių lemia tai, kad tik mažuma – 35 proc. – Lietuvos gyventojų jaučiasi laimingi.⁷

2. POLITIKOS SUFORMAVIMAS.

Gera psichikos sveikata yra neatsiejama bendrosios žmogaus sveikatos dalis. Gera emocinė savijauta - tai asmens bei visuomenės laimės ir gerovės sąlyga. Tai pabrėžiama ir Valstybės pažangos strategijoje „Lietuva 2030“⁸, kurioje numatoma taikyti visuomenės sveikatos stiprinimo priemonės ir apskritai siekti geros žmonių sveikatos. Tie patys akcentai įrašyti ir į XVII Vyriausybės programos prioritetus.⁹ Gyventojų psichikos sveikatos gerinimas kaip svarbus uždavinys taip pat įtrauktas ir į Nacionalinę visuomenės sveikatos priežiūros 2016-2023 m. plėtros programą (7.3 ir 12.3 punktai)¹⁰, atkreipiant dėmesį ir į prevencinių veiklų vaidmenį formuojant gerą emocinę sveikatą.

3. POLITIKOS ADAPTAVIMAS.

2007 m. buvo priimta Lietuvos psichikos sveikatos strategija.¹¹ Jai įgyvendinti buvo parengtos programos ir planai:

- 1) Valstybinė psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo 2008-2010 metų programa¹²

³ World Health Organization. 2016. *Growing Up Unequal: HBSC study*.

<http://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/growing-up-unequal.-hbsc-2016-study-20132014-survey>

⁴ Higienos institutas. 2017. *Sergamumas alkoholio lemtomis ligomis 2016 m.*

<http://www.hi.lt/uploads/pdf/leidiniai/Informaciniai/Alkoholio%20vartojimas.pdf>

⁵ Vizbarienė, R., Trakumaitė, M. 2014. Stresas daro didelę neigiamą įtaką. *VZ.lt*,

<http://vz.lt/archive/article/2014/2/15/stresas-daro-didele-neigiama-itaka>

⁶ Antanavičius, U. 2016. Šokiruojanti statistika: per metus pranešimų apie smurtą šeimoje padaugėjo trečdaliu.

Uzsaugialietuva.lt [15min.lt], <http://uzsaugialietuva.lt/kampanija-ziniasklaidoje/sokiruojanti-statistika-per-metus-pranesimu-apie-smurta-seimoje-padaugejo-trecdaliu>

⁷ Apklausa: Lietuvos gyventojai yra vieni nelaimingiausių pasaulyje. 2012. *Bernardinai.lt*,

<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-01-06-apklausa-lietuvos-gyventojai-yra-vieni-nelaimingiausiu-pasaulyje/74954>

⁸ <https://www.lietuva2030.lt/lt/apie-lietuva-2030>

⁹ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/2389544007bf11e79ba1ee3112ade9bc>

¹⁰ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4d3dc740a3c411e58fd1fc0b9bba68a7>

¹¹ Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. balandžio 3 d. nutarimas Nr. X-1070 „Dėl Psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo“ (Žin., 2007, Nr. 42-1572).

- 2) Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo 2011–2013 metų tarpinstitucinis veiklos planas¹³
- 3) Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo ir savižudybių prevencijos veiksmų planas 2014-2016 metams¹⁴
- 4) Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo ir savižudybių prevencijos veiksmų planas 2016-2020 metams¹⁵

Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo planas sudaromas remiantis Strateginio planavimo metodikos dokumentu¹⁶, tačiau nėra papildomo tvarkos aprašo, kuris nustatytų psichikos sveikatos problemų pasirinktų prevencinių priemonių ir programų vertinimo kriterijus, kurie leistų įvertinti visuomenei teikiamų paslaugų naudą, kokybę ir įvairovę.

2014 m. ekspertų koalicija „Psichikos sveikata 2030“ parengė alternatyvų įgyvendinimo planą¹⁷, tačiau jis politinės valdžios dėmesio nesulaukė.¹⁸ Pagrindinė kritika esamam planui buvo dėl netinkamų priemonių pasirinkimo ir vertinimo nebuvimo:

„<...> 2. Plane nėra konkrečių rodiklių, kurie padėtų vertinti, ar priemonės bus tinkamai įgyvendinamos, ir ar jos padarys kokį nors pokytį. Jame nėra įvardinta, kokių rezultatų siekiama. Toks planas yra orientuotas į procesą, o ne į rezultatus;

3. Plane nėra jokių esminių priemonių, kurios per ateinančius trejus metus padėtų Lietuvoje įgyvendinti Psichikos sveikatos strategijoje suformuluotus modernius visuomenės psichikos sveikatos principus;

4. Plane nėra aiškių prioritetų, t. y. neaišku kurias problemas ir kaip jas reikia spręsti pirmiausia. Vadinasi, yra rizika, kad trūkstant lėšų gali būti įgyvendinamos visiškai ne tos veiklos, kurios yra būtiniausios <...>“.

2017 m. vasario 23 d. Valstybės kontrolė pateikė Valstybinio audito ataskaitą apie savižudybių prevenciją Lietuvoje, kurioje taip pat pabrėžiamas priemonių vertinimo ir kokybės siekimo nebuvimas:¹⁹

„<...> Nėra vertinamas su savižudybės rizika susijusiems asmenims pagalbos prieinamumas ir kokybė, savižudybių prevencinių programų mastas ir rezultatai. Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo ir savižudybių prevencijos veiksmų plano 2016–2020 m. priemonės suplanuotos netinkamai: nenustatytos siektinos reikšmės (vertinimo kriterijai), pagal kurias būtų galima įvertinti, ar priemonės bus tinkamai įgyvendintos, ar jas įgyvendinus bus padarytas koks nors

¹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės/Nutarimas/645/2008-06-18/'Valstybės žinios' 2008, Nr. 76-3014

¹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės/ Nutarimas/2011 07 13/888/'Valstybės žinios' 2011, Nr. 93-4404

¹⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas/Nr. V-417/2014-03-28/Teisės aktų registras, 2014-04-02, Nr. 2014-03985

¹⁵ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/d690c350d58b11e583a295d9366c7ab3>

¹⁶ https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.A6665E0FB4EC/TAIS_352953

¹⁷ http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/AlternatyvusPlanas.pdf

¹⁸ <http://psichika.eu/blog/ekspertai-nepitaria-psichikos-sveikatos-strategijos-%C4%AFgyvendinimo-ir-savizudybi%C5%B3-prevencijos-veism%C5%B3-planui/>

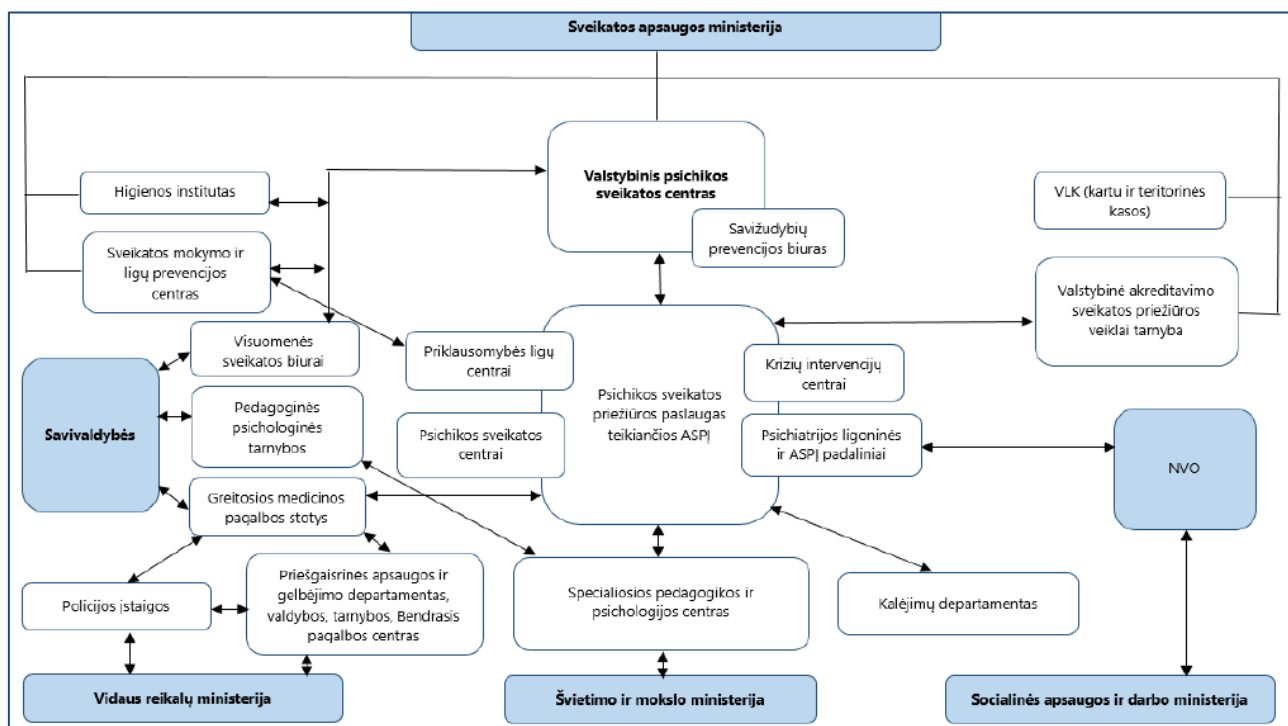
¹⁹ <https://www.vkontrole.lt/failas.aspx?id=3664>

pokyti. 10-iai iš 11 savižudybių prevencijos priemonių nustatytas 4 metų įgyvendinimo terminas (2016–2020 m.), bet nenumatytas tarpinis rezultatų peržiūros laikas, savižudybių prevencijos priemonių įgyvendinimui nesuplanuotos reikalingos lėšos <...>“.

2017 balandžio mėn. LR Seimui buvo pateikta Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo 2007–2016 m. ataskaita.²⁰ Joje pabrėžiama: „<...> dažnai vykdomi (prevenciniai ir stiprinimo) projektai yra trumpalaikiai, nevertinamas jų efektyvumo poveikis, vis dar trūksta politinių sprendimų, kad visuomenės psichikos sveikatos stiprinimas taptų prioritetine sritimi visiems ūkio sektoriams ir visose valstybės politikose tam skiriant reikiamus finansinius resursus.“

4. POLITIKOS ĮGYVENDINIMAS.

Psichikos sveikatos politikos įgyvendinimą šalyje koordinuoja sveikatos apsaugos ministerija ir valstybinis psichikos sveikatos centras. Atlikta mokslo studija „Iššūkiai įgyvendinant psichikos sveikatos politiką“ atskleidė, jog Lietuvos psichikos sveikatos politika (teisės aktai, nustatantys psichikos sveikatos prioritetines kryptis, jų įgyvendinimo uždavinius ir priemones, taip pat šių priemonių įgyvendinimas) yra palanki gyventojų psichikos sveikatai gerinti.²¹ Tačiau didžiausi iššūkiai yra susiję su psichikos sveikatos politikos įgyvendinimu.²²

Istaigų ir organizacijų dalyvaujančių savižudybių prevencijoje ir postvencijoje, schema. Šaltinis: Valstybinio audito ataskaita, 2017.

²⁰ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/fc4616f02fd911e79f4996496b137f39?jfwid=-4cu9udlfi>

²¹ Mokslo studija: Iššūkiai įgyvendinant psichikos sveikatos politiką. 2013. http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Naujienos_Mokslo_pasiekimai/MOKSLO_STUDIJA_issukiai_igyvendinant_Lietuvos_p_sichikos_sveikatos_politik%C4%85.pdf

²² Ten pat.

5. POLITIKOS VERTINIMAS.

Studijoje „*Iššūčiai įgyvendinant psichikos sveikatos politiką*“ taip pat konstatuota, kad Lietuvos psichikos sveikatos priežiūros sistema yra neveiksminga ir nepakankamai skaidri. Nėra sistemos ir jos grandžių veiksmingumo kriterijų, pagal kuriuos būtų galima vertinti sprendimų veiksmingumą. Nesukurtos paskatos, kurios skatintų naujoves, nepriklausomos kaštų efektyvumo, žmogaus teisių apsaugos ir kitų sistemos veiklos rezultatų stebėsenos vykdymą.²³

Priemonės, programos ir planai yra kuriami be minimalių standartų ir kriterijų.²⁴ Viena iš priemonių prevenciniams projektams, socialinėms informacinėms kampanijoms, mokslo tyrimų projektams įgyvendinti yra skelbiamas konkursas pretenduoti į visuomenės sveikatos stiprinimo fondo lėšas.²⁵ Paraiškas vertina ekspertai, o vienos paraiškos vertinimo kaina 6,99 eurų.²⁶ Aiškių vertinimo kriterijų nėra: projektas gavęs daugiau nei 60 balų gali būti finansuojamas. Paskutinėje fondo administravimo tarybos ataskaitoje teigiama, kad: „*identifikavus pirmųjų metų silpnybes ir grėsmes, būtinas konkursų organizavimo tvarkos aprašo tobulinimas, pirmiausia, peržiūrint paraiškų ir jų vertinimo formas; ekspertinio vertinimo nuostatų tobulinimas ir kt.*“²⁷

GEROJI PRAKTIKA

2016 m. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas išvertė „Europos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kokybės standartus“²⁸ bei organizavo mokymus kaip praktiškai juos pritaikyti, tačiau tik labai maža apimtimi.

6. APŽVALGA.

Lietuvos visuomenės sveikatos stebėseną savivaldybėse vykdoma remiantis Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 11 d. įsakymo Nr. V-488 „Dėl Bendrųjų savivaldybių visuomenės sveikatos stebėsenos nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“.²⁹ Jie reglamentuoja: *savivaldybių visuomenės sveikatos stebėsenos programų rengimo, stebėsenos organizavimo, vykdymo bei kontrolės tvarką. Jie privalomi savivaldybių visuomenės sveikatos stebėseną savivaldybės organizuojančioms institucijoms bei jų vykdančioms juridiniams ir fiziniams asmenims.*

²³

http://www.perspektyvos.org/lt/naujienos/parengta_mokslo_studija_issukiai_igyvendinant_lietuvos_psichikos_sveikatos_politika

²⁴ <http://www.psichologusajunga.lt/index.php?p=324&lng=lt>

²⁵ <https://sam.lrv.lt/lt/darbo-grupes/valstybinis-visuomenes-sveikatos-stiprinimo-fondas/tab.dokumentai>

²⁶

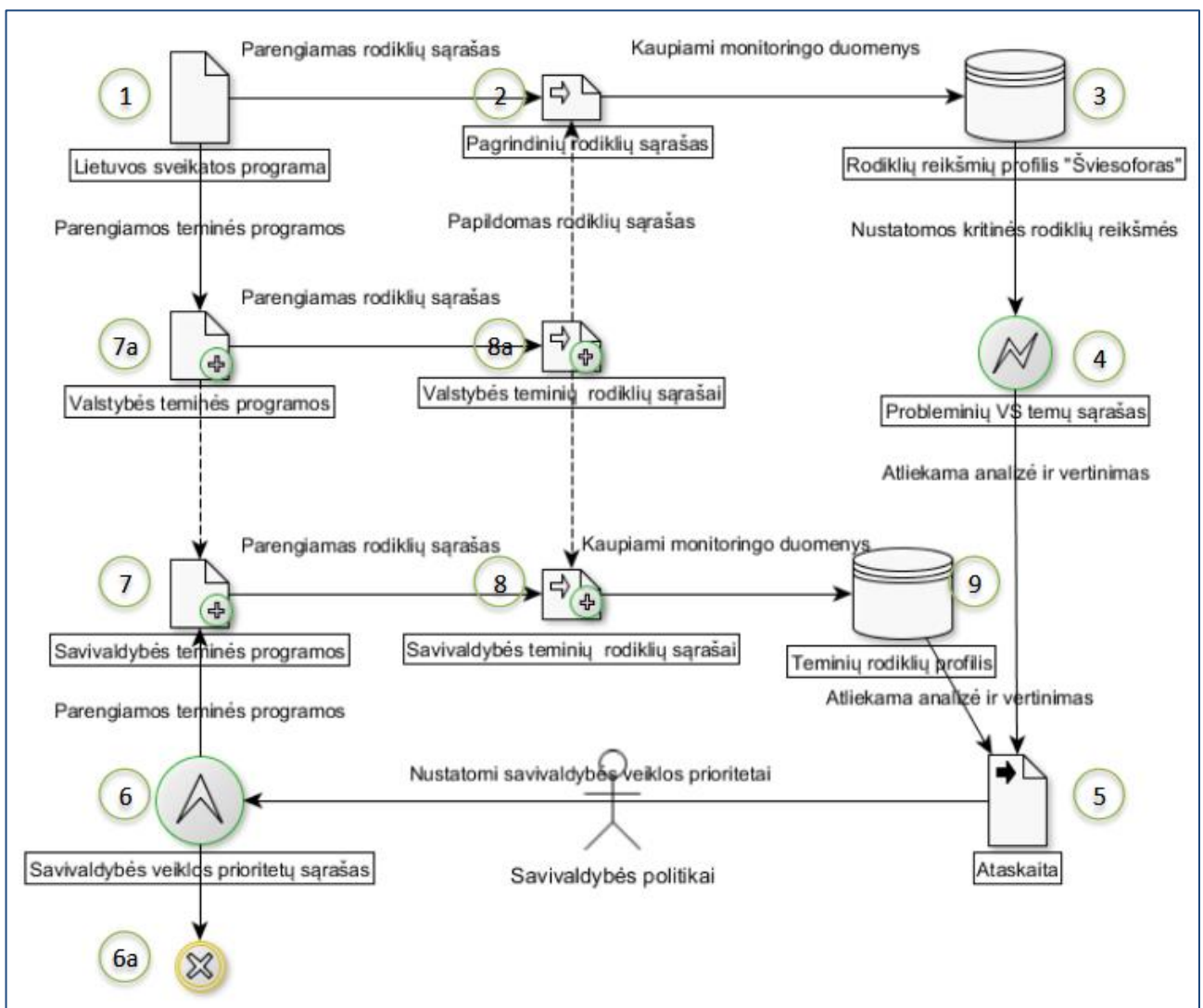
<https://sam.lrv.lt/uploads/sam/documents/files/Komisijos%20ir%20darbo%20grup%C4%97s/VSSF/2017/Fondo%20ataskaita%20galutine.pdf>

²⁷ Ten pat.

²⁸ http://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Prevencija/EDPQS_LT.pdf

²⁹ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.1B7239FBDAB7>

Stebėseną vykdoma savivaldybei priskirtose teritorijose, siekiant gauti išsamią informaciją apie savivaldybių teritorijų visuomenės sveikatos būklę bei planuoti ir įgyvendinti vietinės visuomenės sveikatos prevencijos priemones.³⁰

Savivaldybių visuomenės sveikatos stebėsenos modelis. Šaltinis: Higienos institutas, 2015 m.

Savivaldybės renka 51 stebėsenos rodiklį ir vėliau surinktus duomenis pateikia Higienos institutui, kur vėliau jie ir yra patalpinami (Higienos instituto) interneto svetainėje.³¹ Nuo 2013 metų įgyvendinus priemonę „Viešųjų politikų reformų skatinimas“, nutarta tobulinti savivaldybių

³⁰ Ten pat.

³¹ <http://www.hi.lt/lt/savivaldybiu-visuomenes-sveikatos-stebesenos-ataskaitos.html>

visuomenės sveikatos stebėsenos sistemą bei vertinti, kaip įgyvendinami valstybei (o tuo pačiu ir kiekvienai savivaldybei) aktualiausi sveikatos tikslai ir uždaviniai.³² Stebėseną vykdoma 9 etapais, žiūrėti paveikslėlį viršuje.³³ Pvz.:

(7 etapas) Savivaldybės sveikatos prioritetams įgyvendinti rengiamos vidutinio ir trumpojo laikotarpio savivaldybės teminės sveikatos programos, ir/ar savivaldybės suformuluoti gyventojų sveikatinimo tikslai ir uždaviniai bei priemonės integruojamos į savivaldybių strateginius planus.

(8 etapas) Savivaldybių teminėse sveikatos programose iškeltų tikslų, uždavinių ir priemonių įgyvendinimo savivaldybėse stebėsenai savivaldybėse parengiamas programos teminių rodiklių sąrašas (TRS). Rodiklio reikšmė leidžia kasmet vertinti rodiklio pokyčių kryptį ir aprėptį savivaldybėje; kasmet vertinti rodiklio reikšmės atitiktį išsikeltam savivaldybės siekiniui; vertinti teikiamų sveikatos intervencijų efektyvumą per vidutinį ir ilgąjį laikotarpį.

Teoriškai, remiantis stebėsenos surinktais rodikliais formuojamos savivaldos ir nacionalinio lygio programos, todėl tai padeda politikos formuotojams ir įgyvendintojams nuolat sekti kintančią padėtį ir kurti planus bei programas, sutelkti finansavimą į silpniausias sritis bei investuoti į prevenciją ir stiprinimą. Praktiškai Lietuvoje prevencinių ir stiprinimo programų visai populiacijai beveik nėra.

IŠVADOS

Lietuvos visuomenės psichikos sveikatos būklės rodikliai yra labai prasti – savižudybių, patyčių, smurto artimoje aplinkoje, alkoholio suvartojimo mastai yra didžiuliai. Nors psichikos sveikatos politikos teisinis reglamentavimas ir yra užtikrinamas, tačiau viena iš svarbiausių politinio ciklo dalių yra apleista – vertinimas. Nėra psichikos sveikatos sistemos ir jos grandžių veiksmingumo kriterijų, pagal kuriuos būtų galima vertinti sprendimų veiksmingumą. Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo planai ir priemonės kuriamos be minimalių standartų, sėkmės kriterijų ir aiškaus pagrįstumo kodėl būtent viena ar kita priemonė pasirinkta. Lietuvos psichikos sveikatos ekspertai siūlo alternatyvius planus, tačiau jie taip ir lieka neišgirsti.

³² <http://www.hi.lt/uploads/pdf/leidiniai/Rekomendacijos/Savivald.%20ataskaitu%20orasymo%20vadovas.pdf>

³³ Ten pat.